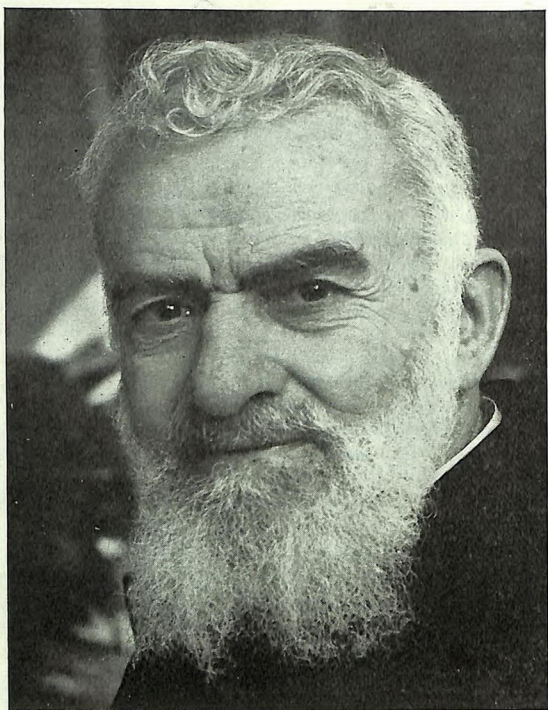

Հ. ԳԵՐՈՐԷՅ ԿՐԴ. ՉՐԱԳԵԱՆ

Հնդհանուր Աքռակալ Միփարեան Միաբանութեան

(1877-1970)

ՀԱՆԳԻՍՏ ՀՈԳԻՈՅ

Հ. ԲԵՐՈՐԵՒ Վ. ՉՐԱՔԵԱՆԻ

ԱԹՈՌԱԿԱԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Փետրուար 19ի ժամը 2ին, արշալոյսէն առաջ, իր մահկանացուն կը կնքէր Հ. Բերորէ Վրդ. Չրաքեան, Միարանութեանս վաստակաւոր եւ ծերունազարդ Աթոռակալ վարդապետը՝ իր 93 տարիներու ծանրութեան տակ կքած, առանց յայտնի հիւանդութեան մը զոհ եղած ըլլալու։ Վախճանեցաւ Լիտուի հասարակաց հիւանդանոցին մէջ, ուր ենթարկուած էր աչքի դործողութեան։

«Երանի որոց ի Տէր ննջեցին» կ'ըսէր ինքը, եւ այսօր մենք նոյնը կը կրկնենք իրեն համար, ամփոփելով իր աննշացած մարմինը՝ Ս. Ղազարի գերեզմանատան մէջ։

ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹԵԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

Նախ տանք կենսադրութեան նախնական զիժներ քանի մը տողով։ Ծնած էր Կ. Պոլիս, 8 Նոյեմբեր 1877ին։ Նախկին անունն էր Յակոբ, զոր սքեմառութեան օրը փոխած է Բերորէի։ Վաճառ մտած է 3 Հոկտ. 1889ին։ Նորընծայութիւնը կամ սքեմառութիւնը եղած է 26 Նոյեմբեր 1893ին։ Ուստադրութեամբ անդամակցած է Միարանութեան 1 Դեկտ. 1895ին։ Քաջանալական ձեռնադրութիւնը առած է Արհի Գեղալ. Իգնատիոս Արքեպիսկոպոս Կիւրեղեան Արքահօր ձեռքէն՝ 17 Յունուար 1899ին։ Վարդապետական դաւազանն առած է 8 Հոկտ. 1911ին։ Քաջանալութեան 50ամեակը տօնած է 17 Յունուար 1949ին։

Ան կը մեկնի մեղմէ՝ լուսաւոր յիշատակ մը թողնով Դաստիարակի, Քաջանալի եւ Միւլթարեանի մը տիպար անձի։ Այս երեք յատկանշականները՝ այնքան սերտօրէն միացած են իր մէջ, որ դժուար է նոյնիսկ անջատել զանոնք։

Սերունդներ անցած են իր ձեռքէն 1899էն սկսեալ մինչեւ 1946, երբ զրեթէ առանց ընդհատումի Հ. Բերորէ Չրաքեան նուիրուեցաւ կրթական ասպարէզին, իր շատ երիտասարդ հասակէն, տալով օգտակար արդիւնքներ՝ վանքի աշակերտութեան դաստիարակութեան մէջ։

Հ. Բերորէ Վ. Չրաքեան՝ իր գործունէութեան ասպարէզին վրայ ունեցաւ զլիաւորապէս կրթական եւ դրական ուղղութիւն։ 1899ին ան արդէն նշանակուած է փոխ-տեսուչ Նորընծայարանի կրթական բաժնին մէջ։ Իր անդրանիկ աշակերտները կը յիշեն թէ ինչ աղնււական կերպով եւ ինչ հրեշտակային փափկութեամբ կը մօտենար հոգիներու, կերտելու անոնց մէջ կրօնքի եւ զիտութեան նուիրուած ապագայ Միւլթարեանները, թէ ինչքան զուրդուրանք ունէր անոնց հոգեկան զարգացումին, բաշխելով իր հոգիի եւ մտքի ձիւրքերէն սերմեր սրբութեան եւ զիտութեան, որպէսզի աճին ու զարգանան Միւլթարեան դպրափարակներն եւ Մեծն Միւլթարի լուսաշող հետքերուն վրայ։

1907ին այլեւս փորձ դաստիարակ է, օգնականի պաշտօնէն անցած տեսուչի

պատասխանատուութեան՝ զոր կը կատարէ անձնուիրութեամբ մինչև 1911 տարին նորընծայարանի բաժնին մէջ, որմէ ետք՝ կը դառնայ զինքը անցած իր աշակերտներով Վարժարանի բաժինը, մինչև 1916, երբ միջազգային առաջին պատերազմին ժամանակ՝ հարկ կ'ըլլայ փոխադրուիլ Հոռոմ, մօտէն հետեւելու համար իր սաներուն համալսարանական ընթացքին:

Պատերազմի դժուար տարիներ էին. բացի վանքի աշակերտութենէն՝ իրեն լինամբէն յանձնուեցան յետոյ Մուրատ-Ռափայիկեան վարժարանի սաները, որոնք փոխադրուած էին Վալլէ տի Փոմփէյ: Յաջորդ տարին, կարճ չըմանի մը համար, Միարանութեան ղեկը ձեռք առնելու կը կանչուի Աթոռակալի պաշտօնով, որ կը տեւէ մինչև 1921: 1921էն ետք, երբ նոր ընտրութիւններով Աթոռակալ կը նշանակուի շ. Յովհաննէս Վ. Թորոսեան, ինքը վերստին կ'անցնի դաստիարակութեան փափուկ դործին: Եւ այս անգամ, գրեթէ անընդհատ կերպով, մինչև 1927, միաժամանակ կատարելով Միարանութեան Ընդհ. Առաջիկայի պաշտօնը:

Աւելցնենք նաև որ 1920-1921 վարած է «Կազմալէպ»ի խմբագրութիւնը եւ 1923ի Ապրիլէն ետք՝ իրեն կը յանձնուի Միարանութեան Ընդհ. Մատակարարի պաշտօնը՝ փոխանակելով շ. Աթանաս Տիրոյեանը, որ կը մեկնէր Պուտարեշտի առաքելութեան:

1927-1930, ժամանակ մը կը դադրի իր դաստիարակի դործունէութիւնը, մեծապէս զբաղած ըլլալով վանքի մատակարարական դործերով: 1928ին յաճախ դացած է Փարիզ՝ Սեւրի Մուրատեան վարժարանի շէնքին գիտմի ինդիքներով: Երբ 1929ին տեղի կ'ունենայ Միարանութեան Ընդհ. Ժողովը, ինքը վերստին կ'ընտրուի ընդհանուր Առաջիկայ Վարչական Ժողովին: 1930-1932 նորէն կը ստանձնէ վանքի աշակերտներուն դաստիարակութեան հոգը: 1932ի Յունիսի կէսին կ'անցնի Մ.Ռ. վարժարանի տեսչութեան, մնալով միշտ Առաջիկայ Վարչական Ժո-

ղովին՝ մինչև 1935ի Ընդհ. Ժողովը, որ կը զուարուի այդ տարուան ամառը:

Յետ 1935ի տարւոյն Ընդհ. Ժողովին, շ. Քերորէ Վ. Զրաքեան կը մնայ հաստատուած Մ.Ռ. վարժարանի տեսչութեան պաշտօնին վրայ: Իր օրով է որ այս վարժարանի հիմնարկութեան հարելբամայ յորեկեանը կը տօնուի մեծ հանդիսաւորութեամբ, որուն կը մասնակցին Եւրոպայի հայ դպրութիւնէն զատ, արեւելքէն եկած ազգայիններ. յիշատակելի է մանաւանդ Գուրգէն Այգժահ՛ի երգչախումբին տուած փայլը այդ հանդիսաւորութիւններուն, որոնց ներկայ էին պետական, քաղաքական եւ եկեղեցական բարձրագոյն անձնաւորութիւններ:

1936ի «Բազմալէպ»ի բացառիկ թիւը, հրատարակուած այդ առիթով, կու տայ ճիշտ նկարագրութիւնը լոյսը այդ Յորեկեանի տօնախմբութիւններուն:

Միարանութիւնը 1936ին ծրարած էր Աղեքսանդրիոյ մէջ, ուր աղայիին հոծ զաւույթ մ'ունէինք այն ատեն, բանալ նախակրթարան մը եւ միջնակարգ վարժարան մը: Այդ դործին հիմնարկութեան յարմարագոյն անձն էր դործունեայ շ. Քերորէ Վրդ. Զրաքեան: Ծնորհիւ իր տոկուն կամքին եւ անձնուիրութեան, մանաւանդ իր փորձառութեան՝ ծրարելը դարձաւ իրականութիւն, ոչ անշուշտ առանց դժուարութիւններու՝ որոնք այլապէս էին եւ զոր զիտցաւ յաղթել եւ ապահովցնել Միարանութեան համար կրթական նոր ասպարէզ մը: Հիմնարկութեան առաջին տարիները տաժանագին եղան Աղեքսանդրիոյ թաղերէն մէկուն մէջ: Բայց քանի մը տարի ետք՝ քաղաքին Շիւշ արուարձանին մէջ, սեփական շէնքի մը զննմով, ղեկեցիկ դարձաւ եւ շնորհալի միջավայրի մը մէջ ղետեղուած՝ վարժարանը դարձաւ համակրելի կեդրոն մը ազգային դպրութիւն:

Մինչև 1946 տարին՝ շ. Քերորէ Վ. Զրաքեան հոն է, նուիրուած ամբողջովին կրթական - կազմակերպչական դործին, սիրուած տեղւոյն ակախուոր դէմքերէն, սիրուած եւ յարգուած իր աշակերտներու

բաղմունքներն: Սակայն այդ տարին Միաբանութիւնը Վենետիկի մէջ կը գումարէր իր Ընդհ. Ժողովը, որուն ներկայ էր ինքն ալ: Եւ այդ Ընդհ. Ժողովին մէջ կ'ընտրուէր Միաբանութեան Ընդհ. Աթոռակալ: Այս բարձրագոյն պաշտօնին վրայ մնաց միշտ մինչեւ մահը, յաջորդական ընդհանուր ժողովներու մէջ շարունակաբար վերընտրուելով:

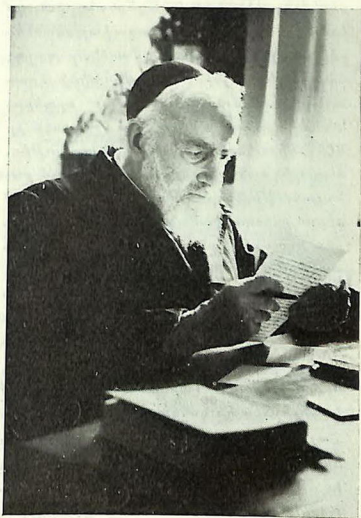
Աղեքսանդրոյ վարժարանը, սակայն, զեռ իր խնամքին պէտք ունէր: Հարկ եղաւ հետեւաբար որ զեռ տարի մըն ալ երթար հոն, լրման հասցնելու համար գործերը եւ կատարելու յանձնումները յաջորդող տեսչական մարմինն:

* * *

Կեանքը զոր ապրեցաւ ան, նուիրուած էր Միաբանութեան, Եկեղեցւոյ եւ Ազգին զաւակներուն. գործեց առանց խնայելու իր առողջութեան եւ հանգիստին, գործեց ինչպէս առաքեալ մը, սրբակօծն եւ սրբապետաց Աստուծոյ քահանայ մը, կատարելութեան ձգտումով մը յայտնուած, նորոգուած միշտ իր վերելքին մէջ: Կանոնաւոր եւ ճշտապահ էր իր գործունէութեան ըլլոր մարդերուն մէջ, համբերատար՝ նեղութեան մէջ, Ժպիտ ու քաղցրութիւն խառնող ցաւերու մէջ, եւ միանպաստան, ուր հարկ էր, պահանջուած խրատութեամբ մը, որ նկարագրի զիմ մը կը յայտնարեէր իր մէջ: Աշակերտը, բարեկամը տեսան ու ճանչցան իր շրթներուն վրայ քաղցր խօսքին հետ, վճռական մարդու տիպարն ալ. իր գործելու եղանակին մէջ կը յայտնուէր ուղիղ, մաքուր եւ յստակատես, առանց տատամսութեան, առանց վարանումի:

Դաստիարակը Հ. Քերրոյէ Վ. Ձրաքեանի մէջ առանձին ուսումնասիրութեան մը նիւթ կրնայ ըլլալ:

Հասարակաց զգացողութեան մը տպաւորութիւն է իր ըլլոր սաներուն մէջ՝ այն նուր հպումը, որով կը մօտենար ան իր խնամքին յանձնուած հոգիններուն. անոնք կը զգային կարծէք թէ աստուածային սէրէն կաթիլ մը կը ցօղէր

Հ. Քերրոյէ Վրդ. իր գրասեղանին առջեւ

անոնց մէջ՝ գուրգուրոտ եւ քերձ հայրականութեամբ: Իր հոգիին բաժակն էր, պիտի ըսէինք, որ կը յորդէր աշակերտներու հոգիին մէջ: Իր սուրբ նըպատակն էր, ըլլա՛յ Ս. Ղազարի մէջ եւ ըլլա՛յ դուրսը, կերտել հոգիներ եւ սրտեր, դժուարին եւ վախժու առաքելութիւն մը՝ որ խօսքին ոյժին վրայ կառուցուելէ աւելի՝ բարի օրինակի, աչքերու, ձայնի եւ շէշտի բարութեան եւ քաղցրութեան վրայ հիմնուած էր, եւ կամ առինքնող զուժի մը՝ որ եղբայրական սիրոյ երկարող թեւն էր կարօտութեան եւ խեղճութեան հանդէպ:

Կրօնքի եւ Հայրենիքի սէրը անբաժան զազաւարականներն էին որ կը չողարձուէին իր մտքէն. դարձեալ ճառապատումներ աստուածային սիրոյն՝ որ կը ծաւալէին այլ եղանակով աւելի մատչելի եւ աւելի գործնական զառնալու համար: Իր յորդորակները վարժարաննե-

րու մէջ, Վենետիկ եւ Ադեքսանդրիա, կը խոտանան այս հսկայ դադափարականներու շուրջ, որոնց ան կը մօտենար պարզ, հասկնալի, նոյնիսկ ժողովրդական եղանակով, Զերմացիներու համար սրտերը: Դաստիարակն էր միշտ, որ կը խօսէր իր մէջ, կիրականօրեայ քարոզներու առթիւ, ազգային տօնախմբութիւններու, կամ բանախօսութիւններու ժամանակ, շեշտելով սէրը քրիստոնէական առաքինութիւններուն՝ որ հիմը կը կազմէ անհատին եւ ընտանիքին. սէրը ազդէ՝ համազգային եւ դաշուժային, ներշնչուած բարձրագոյն դադափարներէ որ վեր կը դասէ հայրենիքը անհատական շահերէ, եւ կը համարի զայն դերձանաց իրականութիւն եւ արժէք, որուն համար, Վարդանանցի օրինակով կեանքերնիս կը զոհենք «ի սէր Կրօնից եւ Հայրենեաց»: Այս դադափարականները նիւթ դարձած էին յաճախ իր խանդավառ եւ հայրական յորդորակներուն եւ ճառախօսութիւններուն:

Դաստիարակը լիուրի վարձատրուած է մարդկօրէն երախտադիրութեան փուռնով՝ մը՝ երբ կը լսէ իր իսկ սանին բերնէն՝ թէ իր նուիրական պաշտօնի ասպարէզին վրայ ցանած սերմերը աճած եւ պտղաբերած են: Միակ հոգեկան մխիթարութիւնը որ դաստիարակ մը կընայ վայելել, եւ Հ. Քերոբէ վ. Զրաքեան վայելեց, ունենալով այդ մխիթարութիւնը իր քահանայութեան 50ամեակին օրը, երբ իր շուրջ համախմբուած տասու նախկին սաներու հոյներ, Զերմագին եւ խանդավառ արտայայտութիւններով:

Այդ երջանիկ օրէն ապին, ապրեցաւ ան դեռ քսան տարիներ, նուիրուած այս անգամ՝ զբաղման կեանքի մը, ամբողջացնելու համար այն դործերը՝ որոնց սկիզբ տուած էր շատ տարիներ առաջ, եւ աւելցնելու նորեր՝ նախապէս ըրած հրատարակութիւններու ցանկին վրայ: Այս շրջանիս ոգեւորիչն էր Ս. Ղազարի Հայկական Ճեմարանին՝ Վարչ-Նախագահի հանդամանքով: Իր խրախոսը եւ լուսաւոր առաջնորդութիւնը՝ ունեցաւ օգտա-

կար ծառայութիւն Ճեմարանի զսրծունէութեան մէջ:

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

Իր հոգիի պրիմափին փայլուն երեսներէն մէկն ալ Միաբանութեան սէրն էր: Ս. Ղազարի աշակերտներուն դաստիարակութեան մէջ՝ իրբ հիմնական դադափար կը շեշտէր միշտ մեր Նախնաց ոգիին հաւատարմութիւնը, յետ Երնշ. Մխիթար Արքայօր անդուգական օրինակին:

Այս զբաղումով տողորուած զոհողութեան շղթայ մը եղաւ իր կեանքը դանաղան մարդերու մէջ, որոնցմէ էր նաեւ մատենագրախանը, որուն փարեցաւ երիտասարդութեան առաջին տարիներէն: Կը յիշենք թէ ինչպէս առջեւը ունէր միշտ եւ կը թելադրէր մեզի Ալիշանի եւ Զարհանախանի մեղուաճան աշխատանքին ոգեւորիչ օրինակները, եւ մահուան անկողինին վրայ երիտասարդ սերունդին կը յանձնարարէր ունենալ «մեծ սրբութիւն եւ մեծ դիտութիւն»: Ասոնք իր հայրական վերջին թելադրութիւններն էին ուղղուած անոնց, որոնք պիտի շարունակէին այն դերը՝ որ Մխիթարեաններուն պարտականութիւնն է մեր Ազգին, մեր Եկեղեցւոյ եւ մեր ժողովուրդին հանդէպ:

Նախախորած ուսումնական ճիւղը, որուն հետեւած է իր ժամանակին թոյլ տրուած ազատութեամբ, եղած է Ս. Գիրքը, նոյնիսկ աստուածաբանութեան դասընթացի ատեն, նախ քան քահանայական ձեռնադրութիւնը: Այս ուղղութեամբ իր դրական սկզբնաւորութիւնը ըրած է «Բազմավէպ»ի մէջ փոքրիկ ուսումնասիրութեամբ մը Պրոքատիկէ աւագանին շուրջ (Բազմ. 1898, թ. 12, 1899, թ. 7 եւ 10):

Ս. Գիրքին առնթեր Հ. Քերոբէ Զրաքեան սիրած է զլիսաւորապէս դրադիլ հայրախօսական հարցերով. ուստի յաջորդաբար պիտի գտնենք իրմէ զրութիւններ՝ մերթ Ս. Գիրքի, մերթ հայրախօսական նիւթերու շուրջ:

Տեսնենք նախ իր յօդուածները՝ լոյս տեսած «Բազմավէպ»ի մէջ եւ յետոյ առանձին հատորով հրատարակուած դրածերը:

Ս. ԳԻՐԲ

1899, Թ. 4, 8, 11 - Իմաստունն Խիկար եւ Տովբիբայ գիրքը:

1900, Թ. 3 - Գիրք Մնացորդաց ըստ հնագոյն հայ քարգմանութեան:

1901, Թ. 4, 5 - Ս. Գրոց ուսումն ի Հայս:

1909, Թ. 7 - Վաղուան հացը «Հայր մեր»ի մէջ:

1913, Թ. 7 - Ամենահին ձեռագիր մը չորս Աւետարաններու:

1915, Թ. 3 - Ծաղիկ մը վիկուրուի շիրմին վրայ:

1950, Թ. 11-12 - Աւետարանի երկու նոր ձեռագիրներ:

1952, Թ. 1-2 - Եզական մկրտութիւն մը սխալ մեկնութեան մը պատճառով:

1961, Թ. 6-8 - Յիսուսի Յարութեան ապացոյցը Յովհաննու Աւետարանին Ի. 8 համարին համաձայն:

1962, Թ. 1-2 - Յիսուսի վարչաժամկէտ եւ կտաներու դիրքը Յարութենէն վերջը:

1962, Թ. 6-8 - Ս. Ղազարու մատենադարանին ամենափոքրիկ Աւետարանը:

1966, Թ. 1-3 - Առաքեալները ի՞նչ կարգով բազմած էին վերջին ընթրիքին:

ՀԱՅՐԱՆՈՍԱԿԱՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱՆ ՆԻԻԹԵՐ

1900, Թ. 1, 6 - Ս. Հիպաղոլիտոս եւ իր գրուածքը հայ մատենագրութեան մէջ:

1908, Թ. 10 - Յովսէփոսի հայերէն հին քարգմանութիւն մը:

1909, Թ. 5 - Իսիփիոս Երէց Երուսաղէմացի:

1912, Թ. 7, 8, 9 - Յովբայ մեկնութեան գրական արժէքը:

1913, Թ. 4 - Յովբայ մեկնութիւնն եւ հայ մեկնիչ:

1915, Թ. 6-12 - Նաճա մեկնիչ եւ իր մեկնութիւնը Յովհաննու Աւետարանին:

1916, Թ. 1-6 - Նաճա մեկնիչ (շար.):

1954, Թ. 5 - Ս. Աստուածածին հայ գառներու մէջ:

1956, Թ. 6-8 - Խմբագիր մեկնութիւն Կարողիկէ քղբաց:

1962, Թ. 3-5, 6-8 » »

1963, Թ. 1-3, 4-8, 7-9, 10-12 » »

1966, Թ. 4-6 - Դանիէլ Վ. Ասորայ մեկնութիւն Սաղմոսաց Դարբի:

» Թ. 7-8 » »

» Թ. 9-10 » »

1967, Թ. 3-5, 6-8 » »

1969, Թ. 1-3 » »

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (Գրականութեան, Ս. Գիրքի եւ Հայրապետութեան վերաբերեալ)

1903, Թ. 5 - Դժոխքը եւ իր հայերէն նոր քարգմանութիւնը (զրախ. Ե. Դեզալի):

1903, Թ. 10 - Քաւարան եւ իր հայերէն նոր քարգմանութիւնը (զրախ. Ե. Դեզալի):

1909, Թ. 12 - Մատենագրութիւն Եւագրի Պոնտապոլի հայերէն հին քարգմանութեան մէջ (բանասիրութիւն Փրոֆ. Ե. Դեզալի):

1912, Թ. 12 - Եզիպտական պապիրոսներու եւ խեցիներու արժէքը:

1913, Թ. 1 - (Նոյնը՝ շար.):

- 1919, Թ. 1 - Ս. Գրիգոր Հայոց («Guida sacra della città di Napoli» էն, 1873):
- 1919, Թ. 4 - Հայ ժողովրդի պատմությունը (Journal des Débats, 25 Mars, 1919). Գրախոսական մը ժառ ար Մորկանի «Հայոց Պատմութիւնը» ղըղին:
- 1921, Թ. 1, 2, 6, 7 - Ս. Յակոբ Մծբնացւոյն զրոյցը («Analecta Bollandiana» էն, 1920, հտ. 1Ը., յողուած Պողոս Բեթւրսի):
- 1921, Թ. 9 - Ծիրանաւոր Ձեռնոյնի հաղթ (Տանթէ Ալիկէէրիէ Վրայ, «Osservatore Romano», 22. 5. 1921):
- 1954, Թ. 1-2, 3-4, 8-10, 11-12 - Ս. Բարսիլի հայ ձեռագիրներու հաւաքածոյ, յողուած Իննովկ. Տրէյստէնի, Muséon, հտ. 42. 1953):
- ԳՐԱԿԱՆ - ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ
- 1901, Թ. 3 - Գրիգոր Արծրունի:
- 1901, Թ. 11 - Մկրտիչ Էմին:
- 1901, Թ. 12 - Բաժմի, Գամառ-Բաքիպա:
- 1902, Թ. 1 - Ստեփանոս Նազարեանց:
- 1902, Թ. 2 - Միքայէլ Նալբանդեանց:
- 1902, Թ. 4 - Քերովբէ Պատկանեան, Նազար Գորոյեանց:
- 1902, Թ. 6 - Ղազարոս Աղայեանց:
- 1902, Թ. 7 - Աղեփաւոր Երիցեան:
- 1902, Թ. 8 - Տէր Գաբրիէլ Պատկանեան:
- 1903, Թ. 1 - Խաչատուր Աբովեան:
- 1903, Թ. 2 - Ստեփանոս Պալասանեան:
- 1903, Թ. 4 - Սմբատ Շահազիզ:
- 1909, Թ. 2 - Մուրացան:
- 1910, Թ. 1 - Գրիգոր Վսեփեան:

ԳՐԱՆՈՍԱԿԱՆՆԵՐ

- 1899, Թ. 5 - «L'idiome des Inscriptions cunéiformes urartiques», par Joseph Sandalgian, Rome, 1898:
- 1899, Թ. 9 - Բանասերի Բ. զիրքին, Կ. Յ. Բասմաչեանի:
- 1930, Թ. 7 - «Ձկնորսութիւն եւ ձկնորսորսարաններ Թուրքիոյ մէջ» (Կործ. Գարեգին Տէվէճեանի, Կ. Պոլիս, 1926, զրուած Քրանսերէն լեզուով):
- 1952, Թ. 1-2 - S. Lyonnet, «Les origines de la version arménienne et le Diatessaron», Roma, Pont. Ist. Bibl. 1950:
- 1954, Թ. 11-12 - Hippolyte de Rome, «Sur les bénédictions d'Isaac, de Jacob et de Moïse», Paris, 1954 (Patrologia orientalis, t. XXVII, fasc. 1 et 2):
- 1962, Թ. 3-5 - «La forme la plus ancienne du Protévangile de Jacques», par Émile de Strycker et Hans Queck, Bruxelles, 1961:

ԶԱՆԱԶԱՆՆԵՐ

- 1909, Թ. 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 - Օրագիր առժամային ազգամանց մտաց եւ սրտի: (Անտիպ էջեր Հ. Ղ. Ալիշանէն):
- 1910, Թ. 5-6 - (Շար.):
- 1917, Թ. 8 - Խալապիկ ուր հայագէտներ:
- 1920, Թ. 12 - Հ. Ալիշանի «Ճառք Հոգեւորք»ը:
- 1921, Թ. 2 - Նոյ Պարտիկեան (նկարիչ):
- 1930, Թ. 6 - Ալիշանի պատմական աշխարհագրութեան ատլասը:
- 1953, Թ. 1 - Ապրոյեան գերդաստան:
- 1961, Թ. 11-12 - Յուշերս Հ. Ալիշանի մասին:

ՄԱՀԱԳՐԱԿԱՆ

- 1904, Թ. 1 - Դ. Մանուէլ Վ. Քաջունի:
- 1923, Թ. 3 - Դ. Յովսէփ Արքիմ Պէյ Զրաֆեան:
- 1949, Թ. 5-6 - Դ. Գեորգ Վ. Ոսկեան:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բացի «Ֆազմավէպ»ի մէջ լոյս տեսած յօդուածներէն, առանձին հատորներով հրատարակութեան տուաւ ամբողջական դործեր:

1. — Անկանոն գիրք Առաքելականք, դործք եւ վարք Առաքելոց, ներածութեամբ եւ բաղդատութեամբ ձեռագրաց. տպ. 1905, էջ 496:

2. — Իսիփոսի մեկնութիւն Յովբայ, որուն ներածականը առանձին յօդուածաշարքի ձեւով նախապէս հրատարակուած էր «Ֆազմավէպ»ի մէջ. տպ. 1913, էջ 316: Այս դործը հայրախօսական լացառիկ արժէք կը ներկայացնէ անոր համար՝ որ պահուած է մի միայն հայկական հին թարգմանութեան մէջ, թէեւ ոչ ամբողջական:

3. — Նամայի ասորւոյ վարդապետի մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանին. տպ. 1920, էջ 445: Այս դործին ալ ներածականը լոյս տեսած էր «Ֆազմավէպ»ի մէջ իբր յօդուածաշարք, ինչպէս որ յիշատակած ենք արդէն: Նախ ասորի սարկաւազը դրած է այս մեկնութիւնը Տարօնի իշխանապետ՝ Բազարատ Բազարատունիի խնդրանքով եւ մեկնաստութեամբ: Գրուած է արաբերէն եւ թարգմանուած հայերէնի թ. դարուն: Այս դործն ալ, ինչպէս նախընթացը, կը պատկանի հայկական թարգմանութեամբ պահպանուածներու շարքին եւ իբր այդ՝ թանկագին ծառայութիւն մըն է դոր Հ. Քերորէ Վ. Զրաքեան մատուցած է ընդհանուր հայրախօսութեան, ծանօթացնելով դայն իր հրատարակութեամբ:

4. — Հայ մատեմատիկներ ժ. դարաւ, տպ. 1904, էջ 192: Առանձին հատորի վերածուած է արեւելահայ գրողներու մասին տուած իր կենսագրականները:

5. — Գրիգորիսի Արշարունեաց Գրեպիսկոպոսի «Մեկնութիւն Ընթերցուածոց», 1964, ընդարձակ ներածութեամբ, որ կը բռնէ 81 էջ, եւ որուն կը յաջորդէ

ընդգրկը՝ 83-215 էջ: Գործը յատուկ չափահանութիւն մը ունի ծխական տեսակէտով, բացի դարուն լեզուին պատմութեան համար տուած տարբերէն: Գրուած է Վահան Կատարական Պատրիկի առաջարկութեամբ, Ը. դարու առաջին քառորդին:

Այս գեթով վերջին հրատարակութիւնը պիտի ըլլար Դանիէլ Ասորիի «Մեկնութիւն Սաղմոսաց Դաւթի», զոր երազի մը պէս փայտալեզ իր երեւակայութեան մէջ, կեանքին վերջին երկու տարիներու ընթացքին, ամէն ճիշդ թափելով որ այդ երազը դառնար իրականութիւն՝ աչքերը փակելէ առաջ: Այդ դործը, որքան որ ինքը կըցած էր ստուգել, կը պատկանէր այն շարքին՝ որոնց ընդգրկը կորսուած է եւ պահուած միայն մեր Նախնեաց հին թարգմանութեան մէջ: Հետամուտ կ'ըլլար հետեւաբար, որ արեւմտեան աշխարհի գիտնականներու առջեւ դրուէր ուրիշ հայրախօսական դանձ մը, որ պատիւ պիտի բերէր հին հայ թարգմանածոյ դրականութեան: Սակայն աչքերուն լոյսը վարագոյրով մը տկարացած, թույլ չէր տար իրեն աշխատիլ գրասեղանին առջեւ: Այս պատճառով ալ փափաքեցաւ ենթարկուիլ աչքի վերաբուժական դործողութեան, որ թէեւ ունեցաւ իր օգտակար արդիւնքը, բայց դամուած ըլլալով անկողին եւ կորսնցուցած այլեւս նախկին կորովը՝ չկրցաւ կանգնիլ եւ սպառեցաւ հետզհետէ ու մարեցաւ բոլորովին:

ՀՈԳԵՇԱՋ ՄԱՏԵՄԱՆԵՐ

Հոգեւոր կեանքի դարգացումին նպաստող հոգեւոր մատենաներ եւս հրատարակած է, որոնցմէ առաջինը եղաւ Առաքնորդ նորըմայ վանկանիին, դործ Paillettes d'or-ի հեղինակին, որ նման շարք մը հատորներ եւս դրած է: Գործը թարգմանուած է անոր 15րդ տպագրութեան վրայէն. Հ. Ք. Զրաքեան «Ինչ ինչ փոփոխութիւններ» մտուցած է, ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ, յարմարցնելու համար զայն իր ընթերցողներու մտայնութեան: Հրատարակուած է 1909ին. կը բաղկանայ

408 էջերէ եւ նուերուած է թարգմանիչէն իր վարդապետի դասընկերոջ՝ Հ. Վրթա-նէս Ռուսեանի եւ աշակերտին՝ Հ. Արա-համ Ալլաալեանի՝ երկու նորընծայ քահա-նաներու յիշատակին :

Տարիներ ետք, երբ արդէն իր դործնա-կան կեանքէն քաշուած էր եւ առանձնա-ցած Ս. Ղազարի կղզեակը՝ Աթոռակալի պաշտօնով, տուաւ մէկը միւսին ետեւէն ուրիշ չորս հոգեւոր գերեւորութեան թարգմա-նութիւններ. ասոնցմէ առաջինն է թարգ-մանութիւնը Ամբռնիւքքա Մեայ (Նենո-լին) կոչուած սրբակցա պոքրիկ աղջը-կան մը վարբին, որ օրինակ է այն բոլոր քրիստոնեայ մանուկներուն՝ որոնց մէջ Աստուծոյ շնորհքը հրաշքներ կը դործէ : Գիրքին հեղինակն է Փրանտուհի Յ. Մի-րիամ, որ իր գրական արուեստով սիրելի դարձուցած է այդ սքանչելի մանուկը : Նենոլինա Գողղթթայի շուշան մըն է, ծաղկած կեանքի փուշերուն մէջ, որ ցա-ւին ուրախութիւնը ճաշակած է գերբնա-կան ուժով : Յաւը դիպցանցանելու աստի-ճան՝ հոգեկան կեանքի մը բարձրութիւնը զմայլելի յայտնութիւն մը եղած է այդ եօթնամեայ աղջկան մէջ : Ժամանակակից նորութիւն մըն էր, որուն՝ մեր թարգ-մանիչը հաղորդակից կ'ընէր հայ ընթեր-ցողները : Հատորը լոյս կը տեսնէր 1950ին եւ կը բաղկանար 227 էջերէ :

Նոյն տարին լոյս կը տեսնէր նաեւ ու-րիշ հոգեւոր մատենանի մը թարգմանու-թիւնը «Աստուածային բարեկամ», դործ Յովսէփ Ծրելիէի, վարժարանական կեան-քի, կամ առ հասարակ աշխարհի մէջ ա-պրող հայ պատանիներու ձեռքը տալու համար գիրք մը հոգեւոր մտածութիւն-ներու :

Յաջորդը՝ միեւնոյն հեղինակին ուրիշ դործի մը Տիրամայրը խորագրով, հո-գեւած ծանօթ մատենանին թարգմանու-թիւնն էր, հրատարակուած 1954ին, 111 էջերով : 1954ը Աստուածամօր նուերուած տարի էր, անոր «Անարատ յոյութեան» հռչակումին առաջին դարադարձը : Այս առիթէն օգտուելով ան հրապարակ կը հանէր իր փոքրիկ նուէրը, տարուած առ

Ս. Կոյսն ունեցած ջերմեռանդութենէն, եւ որուն կ'ուզէր մասնակից ընել նաեւ աղջին զաւակները, սիրելու Տիրամայրը, իրը մայր ու ապականելու անոր՝ իրենց կարօտութիւններուն մէջ : «Հակառակ դարերու բաղձապիկ տառապանքներուն, կ'ըսէ նոյնինքն թարգմանիչը, մեր Աղ-ջին ամէնէն շատ սիրած ու մշտտեւ ջերմեռանդութիւնն եղած է. վկայ են մեր տաճարները, ուխտատեղիներն ու եկե-ղեցական շարականները» :

Երկու տարի ետք՝ Միջագային պահա-կախումը խորագրով հատորիկ մը եւս լոյս կ'ընծայէր թարգմանութեամբ : Գիր-քին հեղինակուհին է դարձեալ Յ. Մի-րիամ, պահուած Փրանս. ձեմարանէն եւ որուն զրէին տակ կեանք առած ինը մա-նուկ հոգիներու կարճատեւ կեանքը, նը-ւիրուած Յիսուսի սիրոյն եւ սրբութեան զաղափարին՝ ստուգելի աղղեցիկ է, ինչ-պէս «համաշխարհային շարժապատկերի մը վրայ», ընտրուած զանազան երկիրնե-րէ, որոնց վրայ ուղած է Հ. Գեորգէ Զրա-քեան աւելցնել տասներորդ մըն ալ, հայ պատանի մը, Մկրտիչ Պայեանի կեանքն ու զոհաբերումը, զրկելով նիւթը նոյն-ինքն հեղինակուհիին, որպէսզի մշակէ զայն զրականօրէն : Եւ արգարեւ Յ. Մի-րիամ կը կատարէ հաճոյքով այդ յաւե-լումը եւ թարգմանիչն ալ կը վերածէ զայն հայերէնի : Մանուկներու այդ խոր-բակը կոչուած է «պահակախումբ» երկըն-քի, բարութեան եւ կամ առաքինութեան ճամբուն վրայ : Հայ առաքինի զաւակը՝ որ մաս կը կազմէ այդ պահակախումբին՝ սանն է ողբ. Հ. Տիմոթէոս Վ. Տէր-կիւ-լեանի, որ առաջին անգամ զայն իր Պա-թումի որբանոցին մէջ ընդունած է 1918-ին, հրաշքով մը ապատուած ջարդերէ եւ նոյնիսկ հաւատքի համար չարչարուած թուրքի մը ձեռքին տակ, եւ յետոյ թոք-ախտէ մեռած՝ Վենետիկ փոխադրուելէն ետք :

Դաստիարակ Հ. Գեորգէ Վ. Զրաքեան այս գիրքով ուրիշ նպատակ ունեցած չէ լայց եթէ հայ մանկութեան եւ պատանե-կութեան մտքին ու սրտին տալ նոր խրա-

խոյս մը, յորդորելու համար դանոնք առաքինութեան եւ ըսել անոնց՝ թէ ի՛նչ աքանչիլի պտուղներ կու տայ աստուածային շնորհքը՝ երբ զխնան զայն յարգել:

ՄԵՐ ՍԳԱՒՈՐ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Փետրուար 20ին, յետ միջօրէի ժամը 4ին, կատարուեցաւ թաղման կարգը եւ ամփոփուեցաւ իր անշնչացած մարմինը Մխիթարեան Հայրերու վերապահուած նկուղներէն մէկուն մէջ՝ Ս. Ղազարի դերեզմանատան: Ներկայ էին բաղմամբիւ սղգայիններ եւ օտարներ իրենց վերջին յարգանքը մատուցանելու Միաբանութեան Աթոռակալին, իրենց դաստիարակին, իրենց բարեկամին եւ սրբաւէր քահանային՝ որ առաջնորդած էր զիրենք դէպի բարին եւ դէպի ճշմարտութիւնը. անձեր՝ կապուած բարեկամական անկեղծ զօղով, դրաւուած անոր վճիռ ու քաղցր ժպիտէն ու բարութենէն: Եկած էին ծանօթներ ու սիրելիներ Միլանէն, Քոմոյէն, Փատուայէն, Վենետիկէն, Լիտոյէն: Եկած էր Հոռմէն իր սիրելի Յակոբիկ Հայթեանը, զաւակը իր վաղամեծիկ թոռնեային՝ Թադուհինի, զոր կորսնցուցած էր Աղեքսանդրիոյ մէջ:

Իրենց մխիթարութեան խօսքն ու օրհնութիւնը փութացուցած էին հասցնել Վսեմ. Ծիր. Գրիգոր-Պետրոս Աղաճառեան, Ն. Ս. Օ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոս, Ն. Ս. Օ. Պորէն Ա. Կաթողիկոս եւ Գերպ. Մեսրոպ Արք. Հապոդեան եւ ուրիշներ: Միլանի Գաղութային Միութիւնը ներկայ

էր յանձին Պր. Ստ. Սրապեանին, Իտալահայ Մշակութային Միութեան ներկայացուցիչն էր Բժշ. Կարապետ Պոռանեան (Միլան), իսկ Միլանի «Հայ Տան» կողմէ ալ Պր. Զաւէն Մնտիկեան:

Յուզիչ արարողութեամբ մը եւ ի ներկայութեան նաեւ Մ. - Ռափ. վարժարանի տեսչական մարմնին եւ աշակերտութեան, յուզարկաւորական թափօրը առաջնորդուեցաւ դերեզմանատուն: Կը դադրէր այսպէս բարախելէ սիրտ մը՝ որ ամբողջապէս ողջակիզում մը եղած էր առաքինութեան, բարոյական ու կրթական արժէքներու: Կ'երթար ան հանդէսը «Ի քաղաքն Տեառն զօրութեանց», կ'երթար ընդունելու «դանթաւամ փառաց պսակն» ըստ Առաքեային (Պետ. Ա. Կաթ. Ե. 1) յետ աւարտելու իր լուսաւոր ընթացքը այս աշխարհիս վրայ, ճիշտ այնպէս ինչպէս կ'ընէր Առաքեալն ու վարդապետը հեթանոսներու իր սիրելի աշակերտին Տիմոթէոսի. «Զբարեւոք պատերազմ պատերազմեցայ, զընթացն կատարեցի, ըզհաւատոն պահեցի. այսուհետեւ կայ մընայ ինձ արդարութեան պսակն, զոր հատուցէ ինձ Տէր յաւուր յայնմիկ արդարն դատաւոր» (Բ. Տիմ. Դ. 7-8): Երնչ. Մըխիթարի հաւատարիմ եւ ուխտապահ աշակերտ, այժմ մեկնած մեր նախկին առաքինաջան Հայրերու հոյնին՝ թող վայելէ արդիւնքը իր վաստակներուն, օրհնութեան վարդեր տեղալով մնացողներու, Միաբանութեան եւ իր սիրելիներուն վրայ:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ԶԱՆԱՇԵԱՆ